

2 (2).
KHAÇIK GRİGOR KHAÇATIRYAN'IN ANLATTIKLARI
(1900, SASUN, ŞENİK K.* DOĞUMLU)

Köyümüz çok güzeldi. Meyve ağaçlarımız çoktu. En düzlük yer bizim köyümüzdü; diğerleri vadi içindeydi. Köyümüzün evleri tek katlı taş binalardı. Evin içinde tandır ve samanlık olurdu. Yaz geceleri toprak damda yatarlardık. Şöminemiz vardı; oradan ışık gelirdi. Ormandan yakacak odun getirirdik. Hayvanların dışkıını ise toprağın verimini artırmak için tarlalara serperdik. Bilim yoktu; kör bir memleketti. Samanlıkların sıcaklığı bizi de ısıtırdı. Yorganımız, döşeğimiz yünden yapılmıştı. Herkesin toprağı kendisine aitti. İstedğini ekerdin; ama devlete vergi vermek zorundaydın. Mahsulün sekizde yedisi senin, sekizde biri devletindi. İki ırmağımız vardı: biri Murad Irmağı'ydı; o çok korkunç bir nehirdi; diğeri ise Meğraget'ti.

Biz iki haneydik; toplam 20 kişi. Bizim ailemiz yedi kişiden oluşuyordu; amcamın ailesiyse on beş kişiden. Hep birlikte barış ve huzur içinde yaşıyorduk. Memleketimizde 60 fertten oluşan aileler vardı. Gelin ve kaynana birbiriyle barışık yaşıyordu. Annem ekmek pişirir, yemek yapar, ormandan çalı çırpı taşır, tütün toplardı. Babam mahsulümüzü sırtlayıp Muş Şehri'ne götürür, satardı.

Köyümüzde okul vardı; kızlar ve erkekler dört sınıfta ayrı ayrı öğrenim görüyorlardı. Ermenice dili, matematik, tarih derslerimiz vardı. Türkçe dersi yoktu. Ben birkaç ay okula gittim. Sonra babam beni okuldan çıkardı; bana "İnekleri otlat" dedi. Okulda yere, bir hasırın üstüne bağdaş kurup otururduk; öğleye kadar kitap, Zebur okurduk. Defter yoktu. Karatahtaya tebeşirle yazıyorduk. Yaramazlık yaptığımızda ceza olarak tek ayak üstünde dururduk, ya da hocamız budaklı sopayla bizi döver, morartılar haftalarca geçmezdi. Papaz Garegin bize ders verirdi. Manastırlarda yatılı okul vardı. Bir çocuk öksüz kaldığında Aziz Hovhannes ya da Aziz Karapet Manastırı'na götürürlerdi. Kilisemizde sahn vardı, kutsal kitaplar da; dinadamları ayin yapardı. Halk ise ayakta dinlerdi. Bayramlarda kiliseye giderdik. Tanrı'nın yarattığı insansın, inanıyorsun; "Tanrım sana şükürler olsun, bize sağlık başla ve belalardan koru" diyorduk. Kışın İsa'nın doğumunu kutlardı; ilkbaharda ise İsa'nın çarمیha gerilmesini. Soğan kabuğıyla yumurta boyarlardı.

Kiliseyi defalarca inşa etmişler, Türkler ise onu yakmışlardı. Ahşap bir kilisemiz vardı. Orada düğün, vaftiz yapılırdı. Düğünler çok neşeli geçerdi.

İçme suyunu testilerle çeşmeden getirirlerdi. Bir de dere vardı, yıkanmak ve çamaşır yıkamak için.

1914'te 18 yaşından büyük erkekleri askere almaya başladılar. O yüzden de erkek çocuk doğunca askere götürmesinler diye cinsiyetini papaza kız olarak kaydettirirlerdi.

Bizde meslek çeşidi çok azdı. Koyun yününü eğirirlerdi; kadınlar da onu örerdı. Yünü makarayla eğirirlerdi; sonra dokumacı dokurdu. Bir demirci vardı; saban demiri lehimlerdi.

Köyümüzde Türk yoktu; Hükümet'in temsilcisi jandarmayla gelir, hakkını alır, devlete götürürdü. Türk'ün, Kürt'ün bizimle işi yoktu. Toprak sahibi devletti.

Çevremizde birçok Kürt köyü vardı. Sürgün başlayınca kadar biz Kürtçe bilmezdik. Köyümüzde 3 tanınmış fedayi vardı: Zalo, Manuk, Çazar. Onlar yeminli askerlerdi; kendilerini milletleri uğruna feda eden insanlardı; Mossin tüfekleri, Mavzerleri, dürbünleri, özel üniformaları vardı. Gerek duyulduğunda fedayiler çağrılırdı. Halk onları sever, sayardı. Onların üçü de bize akrabaydı. Onlardan biri 1907'de ihbar edilip öldürüldü. Köy halkının silahı yoktu. Silahımız olsa, o kadar kolay yenilir miydik?

Sürgün önceden uyarı yapılmadan başladı. Muş Ovası'ndaki Ermenileri zaten katletmişlerdi ve fedayiler, mülteciler Temmuz-Ağustos aylarında gelip bize haber verdiler. Geldiler; biz onları bütün evlere dağıttık. Örneğin, Diyarbakırlı iki kişi bizim evimizde kaldı. Muş Ovası'ndan gelenler de çok

azdı; sonra hepsi de katledildi.

Köyümüzde bir saat içerisinde toplandık. Annem ve babam ailece Andok'a gittiler; dövuştük; katledildik. Katledildiğimiz gün, önümüzde su vardı, arkamızda ise kılıç. İlerledik. Bir akarsu vardı; herkes suyun içine döküldü. Babam beni sırtladı. Ben onun boynuna sarıldım ve suyu geçtik; ama ırmak ne kadar insan götürdü, onu Tanrı bilir. Andok'ta ben ve babam sağ kaldık. Üç ay sonra, büyükannemle annemin başka bir köyün ormanında saklandığını duyduk: Gittik ve onları bulduk. Büyükannem vefat etti. İki ağabeyim ve dayım çatışmada öldürüldü. Ben ve babam kaldık. Türk Ordusu geldi; yaklaşık 60.000 kişiydiler. Köyü kuşattılar. Bizimkiler direndiler. Türk Ordusu iki defa köye girdi. Her iki defasında da bizim fedayiler ve silahlı olanlar onları geri püskürttüler. Fedayilerimiz köyün merkezinde toplanmışlardı. Ondan üç gün önce halkımız köyden çekilmiş, çocuklar ve kadınlarla birlikte Andok'a gitmişti. Ben de onlarla gittim. Temmuz'un başında Andok'a gittik. Ne ekmek, ne su vardı; sadece tuzsuz et bulunuyordu; tuz da yoktu. 45 gün kadar orada kaldık. Savaşanlar savaştı. Türk Ordusu Andok'a geldi. Orada da çarpıştılar. 45 gün sonra ekmeğimiz, erzağımız tükendi. Ekmek yoktu. Sadece pokhint kalmıştı. Türk Ordusu gelip Andok'u istila etti; vadiler çocuk cesetleriyle doldu. Anneler çocuklarını kurtaramadılar. Türkler ve Kürtler ateş ediyorlardı; bir mermiyle on kişi yere düşüyordu. Kaçan, kurtuldu. Gelinleri götürdüler. Irmağın suyu o kadar çok insan götürdü ki... Sonunda, mermi harcamamak için halkı dağın tepesinden ırmağa atıyorlardı. O saldırı bir gün sürdü; ama cinayetler 5-6 ay devam etti. Türkler ormanlarda gezip, Ermeni gördüklerinde öldürüyorlardı. Biz, ben ve babam köyümüzden kaçtık. Ormanlarda aç, susuz, ağaç kabuğu yiyor, zorluklara alışıyoruz. Kasım ayındaydık; ağacın yaprakları dökülmüştü. Babam dedi ki:

- Ey ağaç! Yapraklarının altında saklanıyorduk; şimdi onlar da yok.

Köyümüzdeki son kümesi de yakmışlardı. Öğlen suya gittiğinde Türkler seni görse öldürürlerdi. Akşama kadar susuz beklemeye mecburduk. Küçük çocukları ağaçların altına bıraktılar; zira ağlama sesleri geliyordu. Hiçbir çocuğu yanlarında tutmadılar; düşman onların sesini duymasın diye hepsini de terk ettiler. On yedi yaşındaki ağabeyim de öldürüldü; amcamın oğlu da.

Aralık ayını bir Kürt köyünde geçirdik. Çiftçiydik. Orada babam vefat etti. Annem bir köydeydi; ben ise başka bir köyde. Sonra birbirimize kavuştuk. Annem bana dedi ki: "Khaçık, git o bodur ağaçların arasında otur; ben sonra gelirim."

Annemle gelip Şenik Köyü'nün karşısına ulaştık. Oturduk. Hava karardı. Geceydi. Nereye gidelim? Rus ordusunun önümüze geldiğini gördük. Rus ordusuyla Muş şehrine geldik. Çırlıçplağız ve yalınayak; benim ayaklarım kanıyordu. Askerin biri elbisesini çıkarıp, giymem için bana verdi. Masada bir ekmecek duruyordu; ekmeği vermedi. Sadece kurutulmuş ekmecek vererek ekledi:

- Bu çocuk o kadar aç kalmış, o kadar ot yemiş ki, doycak kadar yerse ölür. Azar azar ekmecek verin, öyle yesin.

Muş'ta iki ay kaldık. Sonra Rus ordusuyla Aleksandrapol'a geldik. Orda iki yıl öksüzler yurdunda kaldım. Bir keresinde annem geldi ve onu gördüm. O zaman kendisi Talin'de yaşıyordu.

Bizim öksüzler yurdu Kars'a nakledildi. Yurtta 75 kişiydik. Her yaşta çocuk vardı. Ne hayat yaşadıysam öksüzler yurdunda yaşadım. İyi giydireyorlardı; temiz çarşafların üstünde yatıyorduk; yemekhane vardı; banyo vardı; okul vardı. Eğitim aldım. Geliyorduk; akşam yemek yedireyor, bir şeylerle meşgul olmamızı sağlıyorlardı. Gözetmenimiz Şuşili, seksen yaşında, iki oğlu olan bir kadındı. Oğullarından biri doktor, diğeri Rus ordusunda subaydı.

Türk yeniden gelip Kars'ı işgal etti. Bizi Calaloğlu'na naklettiler. Bizi Tiflis öksüzler yurdunda götürdüler, o zaman zaten 1918 yılına gelmiştik. Sonra annemle Rusya'nın Krasnodar bölgesine gittim. Annem evlendi.

1920 yılında Ermenistan'a, bu bizim Aşnak Köyü'ne geri döndüm. Sovyet iktidarı başlamıştı. Bu bir Türk köyüydü. Türkler kaçmıştı. Burada 32 tane Türk köyü vardı. Biz gelip köye girdik. Taliş hariç, Aşarak'a kadar bütün köyler Türk köyleriydi.

Sözde, büyük devletler bizim sesimiz duyacak hesabıyla oraya yerleştik. Sözüm ona, altı ay kalacak ve memleketimize geri dönecektik. Gözlerim açık kaldığı sürece memleketimizi özleyeceğim. Gidip memleketimizi görüp, sonra bu hayata gözlerimi yumsaydım. Memleket özlemi başkadır; memleketim gece-gündüz aklımdadır.

1924'te evlendim; 9 çocuğum oldu. Şimdi en küçüğüyle oturuyorum.

1933-55 yıllarında çok zavallı bir haldeydik; kolhozda çalışıyorduk. Ücretler çok düşüktü; zar zor geçiniyorduk.

Sonra İkinci Dünya Savaşı başladı. Beş yıl insan kayıpları verdik. 1942-44 yıllarında Kırım cephesindeydim. Savaştım ve yaralandım. 1942'de oğlumu da cepheye götürdüler. O altı yıl orduda kaldı. Yaşadık. Ermenistan'a döndük. İnşa ettik, onardık.

Şimdi ekmek var, ev var, iş var, iyi giyiniyoruz, un var, temizlik, sağlık hizmetleri ve kolaylıklar var. Geçmiş günlere nazaran iyi yaşıyoruz, Tanrı'ya şükür.

Türk bizi katletti; ama kendi sorununu çözdü. Biz katledildik. Eğer gücün varsa, toprak sorunu çözülür; kağıt kalemle memleketini sana geri vermezler.

* Bundan sonra doğum yeri olan "köy" kısaltılarak k. şeklinde yazılacaktır.